

**ADANA, BEGREK > BEYREK ve ELMA
KELİMELERİNİN KÖKENİ ÜZERİNE**

Osman Fikri SERTKAYA*

Özet

Bu makalede Adana şehir adının, Dede Korkut kahramanlarından Beyrek'in ve Eski Türkçede Alımla şeklinde geçen "Elma" kelimesinin etimolojik yapıları değerlendirilmektedir.

**ON THE ORIGIN OF ADANA,
BEGREK> BEYREK AND ELMA**

Abstract

In this article, etymological structures of Adana-the name of city-, Beyrek –one of the heros of Dede Korkut- and elma –alımla in old Turkish- are evaluated.

Key Words / Anahtar kelimeler

Adana, Begrek, Beyrek, Alımla, almıla

1. Adana şehrinin adı Önyasya'nın ve Yakındoğu'nun çeşitli tarihî dillerinde, o dillerin kurallarına uydurularak birbirinden farklı şekillerde geçiyor. Ancak Yoel Arbeitman ile Gary Rendsburg, "Adana Revised: 30 Year Later" adlı yazılarında "Adana" adını şöyle açıklıyorlar.

"**Adana** (< a+dana) Luvi'ce eski bir toponim [yer adı] dır. Hint-Avrupa dillerinde *an-* > *a-* şeklinde gelişen ve "on, near [üstünde, yanında]"

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-posta: sertkaya@istanbul.edu.tr

anlamına gelen *a-* ön eki ile *+dânu* (< Proto Hint-Avrupa’da *deh(a)nu-*) “river” kelimesinden oluşmuştur.¹

Avesta’da da *dânu-* “river [nehir]” anlamına geliyor ve Karadenize dökülen *Don*, *Dnyep*, *Dnyestr*, *Tuna* gibi *nehir* adlarında bu kelimenin korunduğu söyleniyor.

dânu- kelimesi İran dillerinden Osetçede *don* “water, river” şeklinde geçiyor ve Mihail Şolohov’un adı Türkçeye *Ve Durgun Akardı Don* şeklinde çevirilen romanında geçen *Don* nehrinin adı olarak kabul ediliyor.²

Dnyester nehrinin adı < *Danu nasdya* “Nehirin önüne”, *Dnyeper* nehrinin adı ise < *Danu apara* “Nehirin arkasına” şeklinde açıklanıyor.³

Tuna nehrinin adı ise *Danubius* ~ *Danuvius*’tan geliyor. Kaynaklarda *İstros* (Vasary 2007: 50) adının da verildiği görülen bu nehrin Osmanlı kaynaklarındaki adı *Tun* ve *Tuna* olarak geçiyor.

Aşık Çelebî, Tezkiresi’nde (British Museum, Or. 6434, s. 167) şâir Arifî’yi şöyle anlatıyor:

“Gâh garba gönderdiler, gâh şarka; evvel be-tun u be-tunca deyü tunü’l-Butun’a ya’nî vilâyet-i Budun’a gönderip defterdâr etdiler, ba’dehu Bağdad’a gönderüp ... [*Bazan batıya, bazan doğuya gönderdiler; önce Tuna’ya ve Tunca’ya diyerek Budin’in Tuna’sına yani Budin Vilâyeti’ne göndererek Defterdâr (tayin) ettiler, daha sonra Bağdad’a göndererek ...*].

Be-tun u be-Tunca “Tuna’ya ve Tunca’ya” deyimini Ahmed Paşa tarafından Divanında iki beyitte kullanılmış.

Dedüm: “Müddei!” “Dilber getdi”. Dedi: / “Be-Tun u be-Tunca be-âb-ı siyeh!”

“(Seni sevmek) iddiasında olana “Gönül çalan sevgili gitti” dedim.

“Tuna’ya, Tunca’ya Karadeniz’e kadar (yolu var)” dedi.

Karasu’yu vermek demekdür bana / Be-Tun u be-Tunca be-âb-ı siyeh.

(Kırım’ın) Karasu (Bazar) şehrini (düşmana) vermek,

¹ Bu bilgi *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’ndeki “Adana. Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il” maddesinde “İslâm öncesinde Adana” (I, s. 348c-349c) bölümünü yazan Sargon Erdem tarafından da tekrarlanmıştır.

² *Archiv Orientalni*, 49/2, 1981, s. 149-150.

³ J. P. Mallory+D. Q. Adams, *Encyclopedia of Indo-European Culture*, s. 487.

bana Tuna'yı, Tunca'yı Karadeniz'i (düşmana vermek) demektir” dedi.

Divan Şiiri'nden sonra bu nehrin adı *Tuna* şeklinde söylenmiş ve Gazi Osman Paşa'nın marşı bu kelime ile başlamıştır.

Tuna nehri akmam diyor / Etrafımı yıkmam diyor

Ünü büyük Osman Paşa / Plevne'den çıkmam diyor.

Biz diğer nehir adlarını bırakalım, yine *Adana* adına dönelim.

Adana şehrinin adı M. Ö. II. bin yıllarında yazılan Çivi yazılı Hitit tabletlerinde *adaniya* ~ *ataniya* şeklinde geçiyor. Ancak en az dört bin yıllık bir yerleşim bölgesi olan bu şehir adının Luvi'ce *adanawa-* ~ *atanawa-*'dan getirilerek *a-dânu* “nehir üzerinde” şeklinde anlamlandırılıp Tanrıça *Dânu* ile bağlantılanmasının dışında başka bir izahı daha olmalı diye çok düşündüm. Çünkü Luvi'ce *adânu* ile Osmanlı Türkçesinde *âtana* > *âdana*; Bugün ise *Adana* şeklinde kullandığımız kelimelerdeki ses değişimleri birbiri ile örtüşmüyordu.

Bu konuda *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*'de⁴ *Tanais* “Okeanos ile Tethys'in oğlunun adı; aynı isimli nehirlerin tanrısı; Amazon Lysippe ile Berossos'un oğlunun adı” açıklamalarını gördüm.

Okeanos - Uranos ile Gaia'nın oğlu. Kâinatı muhit olan denizlerin ve suyun sembolü. Hesiodes, onu bir titan saymış. Karısı olan Tethys'ten bütün tanrıların ve varlıkların doğduğunu düşünmüş (Can 2011: 487).

Tethys - Okeanos'un karısı. Okeanid'ler adıyla çağırılan 3000 güzel kızın, daha doğrusu bütün akarsuların anası (Can 2011: 517).

Dictionnaire Illustré Latin-Français'de ise *Tânais* kelimesi “nehir, akarsu, Asya ile Avrupa'yı ayıran nehir, Don nehri” şeklinde açıklanıyor (Gaffiot 1934: 1541).

Tanais - Okeanos ile Tethys'in oğlu. Bugünkü Don nehri'nin tanrısı. Bir rivayete göre de *Tanais*, *Berossos* ile *Amazon Lysippe*'nin oğlu. Tanrılar arasında ancak *Ares*'e tapıyor ve kadınlardan nefret ediyordu. *Aphrodite* buna kızdı ve ona iğrenç bir aşk Verdi. *Tanais* kendini doğurana âşık oldu. Bu aşktan ümitsizliğe kapıldı. Kendini, o zamana kadar (adı) *Amazonius* olan nehre attı, intihar etti. Ondan sonra nehrin adı *Tanais* oldu (Can 2011:515).

⁴ *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mitologie*, Cilt 5 (T), Leipzig, 1916-1924, s. 73.

Don nehrinin adının *Dânu* yerine *Tânaïs* ile açıklandığını da görünce şüphemin gerçek olduğuna inandım. Daha önce de Heredot'un İskitçe'de "akarsu, nehir" anlamlarında *Tânaïs* kelimesini kaydettiğini görmüştüm. O zaman şu mantığı yürüttüm.

Anadolu Hititlerden sonra uzun yüzyıllar Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetinde kaldı. Anadolu'da kullanılan dil de Rumca/Grekçe oldu. Türkler Anadolu'yu feth ettikten sonra Anadolu'da kullanılan Latin/Grek isimlerindeki *-es*, *-is*, *-os* gibi ekleri atmışlar, söz gelimi Alp Arslan'ın Malazgirt ovasında yendiği *Romanos Diogenes* 'in adını *Roman Diyojen* gibi, yine *Descartes* yerine *Dekart*, *Socrates* yerine *Sokrat*, *Diogenos* yerine *Diyojen* gibi şekilleri kullanmışlardır. Bu yüzden *A-tanaïs* "Nehire doğru, suya doğru" gibi bir Rumca ibare Türkçede *A-tana* şeklini alacak ve yerleşim biriminin adı olarak kullanılacaktır. Böylece Osmanlı metinlerinde kelimenin Arap alfabesindeki kalın te sesi olan tı harfi ile *Âtana* şeklindeki imlâsı da açıklığa kavuşmuş oluyor.

Heredot'a göre İskitçe *Tanaïs* > *Tana* kelimesi tarihî Türk ve Moğol metinlerinde de kendisini gösteriyor.

Moğolların Gizli Tarihi / Tarihçesi'nde 107. paragrafta "Tana deresi / çayı" ibaresi geçmektedir. A. Temir yayımında şu açıklama yer alıyor:

Tana, Burhan-haldun dağı önünden geçer, Keluren'in bir koluna dökülür (s. 248b).

§ 107. "Temucin ... Tunggelik (nehrinin) mecrasına doğru gitti ve **Tana** deresi civarında, Burhan-haldun eteğinde yerleşti." (A. Temir yayımı, s. 47).

"Temucin ...Burhan Haldun'un bağrındaki Tünheleg'in yukarı kısımlarına göç edip **Tana** Çayı'na varıp kondu." (M. Levent Kaya yayımı, s. 54).

Dede Korkut Kitabı'nda da *Tana* (suyunun) *Sazlığı* ibaresi zikredilmektedir. Yalancı oğlu Yaltaçuk'un "Beyrek öldü." diyerek Beyreğin nişanlısı Banu Çiçeğe talip olmasının sonunda Beyreğin ölmediği meydana çıkınca *Tana* sazlığına kaçmasını hepimiz hatırlıyoruz. Metin şöyledir:

Yalançı oğlu Yaltaçuk bunu eşitdi. Beryeğün korkusundan kaçdı, özini Tana Sazına urdı. Beryek ardına düşdi. Ol sazı oda urdı. Yalançı oğlu Yaltaçuk gördi ki yanar. Çıkdı, beryeğün ayağına düşdi, kılıcı altından geçdi, Beryek dahı suçından geçdi.

Son olarak M. S. II. yy'da Batlamyus'un kaleme aldığı *Geographia*'da *Tanais* adının hem "Don", hem de "Sirderyâ" nehirleri için kullanıldığını söyleyelim. Ancak yapılan son araştırmalar *Tanais* adının "Sirderyâ" için kullanılmasının bir yanlış anlamadan kaynaklandığını ortaya koymuştur (Vasary 2007: 84).

2. *Dede Korkut*'un üçüncü boyu Bamsı Beyrek boyudur. Parasarun Bayburd Hisarı'ndan kanatlanıp (= perleyüp) uçan boz ağırlı Beyrek'in adı *Dede Korkut*'un Dresden yazmasında **Beyrek** şeklinde geçiyor.

Sovyet grubu nâsirlere H. Araslı (1939, 1962, 1978); F. Zeynalov-S. Elizade (1988); Ş. Cemşidov (1995); S. Elizade (1999) kelimeyi **Bejrək** şeklinde okumuşlardır.

O. Ş. Gökyay (1938, 1973); M. Ergin (1958); A. Aşirov (1997); Ş. Cemşidov (1999); S. Tezcan-H. Boeshoten (2001); S. Özçelik (2005)'in okumaları ise **Beyrek** şeklindedir.

Sadece A. Aşirov-T. Guzuçuyev (1995) **bi:rek** okuyuşunu yapmışlardır.

Vatikan yazması üzerinde çalışanlardan E. Rossi (1952) **Bayrek** (= **Beyrek, Bayrek, Baryek**) okunuşunu, M. S. Kaçalın (2006) ise kelimenin *yr* > *ry* ünsüz değişmesi ile oluşan metatezli **Beryik** şeklini esas almıştır.

M.S. Kaçalın 19:07'deki **Beryik** maddesinde Vatikan yazmasında ismin üç imlâ şekli ile geçtiğini bunlardan *beryek* şeklinin 97 kez, *beryik* şeklinin 38 kez, *beyrek* şeklinin ise 37 kez kullanıldığını söyleyerek şöyle devam etmektedir:

Başlangıçlık bakımından hece başları ile sözcük başlarının bir ayrılığı yoktur. Türkçede /r-/ olmadığından hece başındaki /rek/, yer değiştirme ile /yek/ olacaktır. Buna göre sözcüğün ilk biçimi *beyrek* olmalıdır. Seslik bakımından sözcüğün *beg* ile ilgisi olamaz. Ancak *beyrek* < *beyürek* < *beyürek* < *bed+ü-k+rek* düşünülebilir.

Yani M.S. Kaçalın'e göre *beyrek* kelimesinin *beg* kelimesi ile hiçbir ilgisi yoktur ve kelimenin kökü "daha büyük" anlamındaki *bedük+rek*'ten *bed+ü-k+rek* > *beyük-rek* > *beyürek* > *beyrek* şeklinde gelişmiştir. M.S. Kaçalın'in bu açıklamasına göre *beyrek* kelimesi Göktürk ve Uygur devresinde kelime ortasındaki -d- sesi ile *bedükrek*, Karahanlı Türkçesindeki -d- > -y- gelişmesi ile *beyükrek*, sonra da vurgusuz orta hece seslerinin düşmesi ile *beyrek*'tir.

Ancak bu açıklama doğru değildir. Çünkü kelime Eski Türkçe devresinin Göktürk ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *begrek* şeklinde geçiyor *bedükrek* şeklinde değil.

Önce Göktürkçedeki örneklere bakalım:

Runik metinlerde nâşirlerce genellikle *beg erkime* şeklinde okunan kelimeyi ilk kez *begrekime* şeklinde düzelten M. Erdal'dır.⁵

E-5 (Barık I), 3. Satır: *b(e)gr(e)k(i)me* : ᠪᠡᠭᠢᠷᠡᠬᠡᠢᠮᠡ (*e)s(i)z(i)me* : *ad(i)r(i)ld(i)m*

E-98 (Uybat VI) 1. Satır: ... *k(a)zg(a)nd(i)ng(i)z* : *bökm(e)d(i)ng(i)z* : *b(e)gr(e)k(i)m* ᠪᠡᠭᠢᠷᠡᠬᠡᠢᠮᠡ *b(e)g*

Bir örnek de Kurt Wulf'un 90 yıl kadar önce yaptığı istinsah kopyesine göre E-13'te geçmektedir. Ancak bu satır bugün taşa görülememektedir. M. Erdal silinen satırdaki runic ibareyi *teñri elim begrek el inançu atandım* "mein heiliges Land! Ich, Begrek, wurde zum el inançu ernannt" şeklinde transkripsiyonlanmış ve silinen kelimeyi *begrek* ᠪᠡᠭᠢᠷᠡᠬᠡᠢᠮᠡ şeklinde tespit etmiştir.⁶

Eski Uygur Türkçesinde tespit edilen ilk örnek Mani muhitindeki bir şiirin 3.- 4. satırlarında geçmektedir:

[redni]de yig mening edgü [tengr]im alpım **bekrekim**.

A. von Le Coq tarafından *Manichaica II*'de *bekrekim* okunan kelime hakkında Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*'nde şu açıklama notunu yazmıştır:

bekrekim < *bek-rek-i-m*. A. von Le Coq bu kelimeyi her iki yerde de *begrekim* şeklinde okumuş ve "mein Fürst!" (beyim) olarak tercüme etmiştir. Fakat sonunda her hâlde *-rek* ekinin hakkını düşünerek, "fürstlicher" (daha beyce) bir de "fester, härter (härtester)" (daha kuvvetli, daha sert [en sert]) olabileceğini kaydetmiştir. ...

Bu açıklamada da görüleceği üzere A. von Le Coq önce *beg*, sonra da *bek* kelimelerinin anlamını vermiş, onun *bekrekim* okuması da notta R. R. Arat tarafından ***begrekim*** şeklinde düzeltilmiştir.

⁵ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I, Wiesbaden, 1991, 2.22+rAK, s. 62-65.

⁶ Marcel Erdal, *Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*, Istanbul-Berlin, 2002, s. 55-56.

James Russel Hamilton ise *Papamkara-Kalyanamkara*, 66, 3.-6. satırlarda geçen **begrek** kelimesini **beg** kelimesinden getirmektedir.

udçı er körüp inçe tip ayıtdı. Siz kişide adruk begrek er közünür siz “Sığırtmaç (prensi) görerek, şöyle sordu: Siz diğer insanlardan (daha) farklı, daha soylu bir kimse gözüyorsunuz. ...

II. Turfan seferinde Bulayık'ta bulunan 65 numaralı 11 satırlık ipotek (tutuk) belgesinin 9. satırında *p'kr'k* şekli yer almaktadır. İbareyi şöyle transkripsiyonlamak mümkündür. *Tanuk: begrek çigşi.*

Eski Türkçe devresi metinlerinden zikredilen bu örneklere dayanarak *beyrek* kelimesini *begrek* 𐰆𐰺𐰽𐰺 kelimesinden getirmek gerekiyor. *Begrek* kelimesinin imlâsındaki -g- 𐰽 ünsüzü kelimenin *bekrek* şeklinde -k- ile okunamayacağını gösteriyor. Dolayısıyla kelimeyi *beg-rek* şeklinde anlamak ve ismin kökünü de *beg* olarak kabul etmek gerekiyor. Bu yüzden kelimeyi *bekrek okuyup* kökünü de A. von Le Coq gibi *berk* veya *bek* kelimelerinden getiremeyiz. Çünkü Eski Türkçedeki -g sesi -y olarak geliyor (Clauson 1972: 322b-323a). Buna karşılık Eski Türkçedeki -k sesi hep -k olarak kalıyor (Clauson 1972: 323a-b).

begrek > **beyrek** gelişmesindeki **beyrek** şekli sekonder (ikincil) bir şekildir. Bu şekilden doğan **beryek** ile **beryük** şekilleri de sekonder şeklin metatezli örneklerinden başka bir şey değildir. Bunun yanında Dresden yazmasında sekonder **beyrek** şeklinden başka şekil, yani metatezli **beryek** ile **beryük** şekilleri de geçmez.

beg kelimesini Türkiye Türkçesinde “efendi” kelimesi ile karşılayacak olursak, **begrek** kelimesini de “daha efendi” değil “beyefendi” kelimesi ile anlamlandırmak uygun düşer.

Dede Korkut'ta +rek ekinin geçtiği dört kelime bilinmektedir. *yigrek*, *beyrek*, *egrek*, *segrek*. Muharrem Ergin *Dede Korkut*'un gramerinde +rek ekine örnek olarak *atamdan yigrek kayın ata / anamdan yigrek kayın ana* gibi hitap cümlelerinde geçen *yigrek* kelimesini zikrederek şunları söyler:

81. -rak / -rek. Dahalık ifâde eden ve bugün unutulmuş bulunan bu karşılaştırma eki diğer Eski Anadolu metinleri gibi *Dede Korkut*'ta da vardır ve bir kelimedede görülür. *yigrek* 262/4-5; *yigregi* 273/7 misallerinde olduğu gibi.

Muharrem Ergin'in *yigrek* yanında diğer üç örnek olan *beyrek* (<*begrek*), *egrek*, *segrek* kelimelerini zikretmemesinin sebebi bu üç kelimenin kişi adı olmasından kaynaklanmış olabilir.

+rak/+rek ekinin yalın halli, iyelikli ve vasıta halli isimlere gelerek kullanılması için bk.⁷

Son olarak Çince ile Hoten Sakacasındaki örneklerle bakalım:

Erhan Aydın “Yenisey yazıtlarındaki tek örnekler” başlıklı araştırmasında özetle şu bilgileri vermektedir (Aydın 2013: 37-49). “Edwin Pulleyblank ‘The ‘High Carts’. At Turkish-speaking People Before the Turks’⁸ başlıklı yazısında Tuoba, Ruanruan ve Tuyuhun’lardaki Çince *Ta tientzu* “Göğün büyük oğlu” karşılığında kullanılan *Hou-lou Po-le* unvanının *Hou-lou* bölümünün Türkçe *ulug* “Büyük” = Çince *Ta* “büyük” kelimesinden geldiğini *Po-le* bölümünün de Türkçe *beg-rek* “efendi” kelimesinden gelmiş olabileceğini söylüyor.”

Buna göre *Hou-lou Po-le* “büyük efendi” unvanının karşılığı olmuş oluyor.

James Russell Hamilton ise “Autour du Manuscrit” Staël-Holstein”⁹ başlıklı yazısının 21.1 bölümünde geçen *hä:nä bihä:rakä nāma kaṃtha* cümlesini ‘la ville du nom de Xan Bägräk [Begrek Han’ın şehrinin adı]” şeklinde çeviriyor ve Hotence cümledeki *bihä:rakä* = *begarakä* kelimesinin de Türkçe *bägräk* kelimesi olduğunu söylüyor. Son olarak *begrek* kelimesinin Türkçeden Hoten Sakacasına ‘Lehnword’ olarak girip kişi adı olarak kullanıldığını da söyleyelim¹⁰

Böylece Türkçe *begrek* kelimesi Çince *Po-le*, Hotencede de *begarakä* şeklinde tespit edilmiş oluyor

3. Türkiye Türkçesi yazı dilinde *elma* telâffuzu ile kullandığımız meyve adının en eski şekli bu güne kadar Göktürkçe metinlerde tespit edilememiştir. Kelimenin en eski örneği Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *alımla* şeklinde geçiyor.

⁷ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I, Wiesbaden, 1991, 2.22 +rAK, s. 62-65; İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Kelime Yapısı*, Ankara, 2009, s. 67-68; Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, 2012, s. 101, § 182.

⁸ *Asia Major* (third series) III/I, 1990, s. 21-26.

⁹ *T’oung pao*, XLVII, 1958, s.115-153 (bk. s. 149).

¹⁰ H. W. Bailey, “A Khotanese Text concerning the Turks in Kantsou”, *Asia Major*. New Series, I/1, 1949, s. 28-52. Bk. s. 49, § 56. *begarakä* ; *bagarakä*. The name of an Uigur, Mahrnamag 70 *bgr*’k. Turkish *bägräk* “prince, princely”; Even Hovdhaugen, Turkish words in Khotanese Texts. A Linguistic Analysis”, *Norwegian Journal of Linguistics = Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, XXIV, 1971, s.185, § 40. /*bägräk*/ ‘a name (of an Uigur) prince, princely’.

- *bu almıla söğüt* “bu elma ağacı”, *Hsüan Tsang*, X, 293. satır

- ... *almıla ... yemiş telim*, *Hsüan Tsang*, III, 267.-268. satırlar.

Uigurisches Wörterbuch’un **almıla** maddesinde “wahrscheinlich Lehnwort [belki ödünç kelime]” açıklaması yer almaktadır. Aynı görüş Sir Gerard Clauson’un *EDPT*’inde da tekrarlanır:

almıla ‘apple’. ; cf. Alma: Pec. To Hak.; prob. a l.-w. Hak(aniye): XI **almıla**: *al-tuffah* ‘apple’. Kaş. I 130/11, 138/8; II, 311/19; III 272/19.¹¹

Kâşgarlı Mahmûd’un *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı ansiklopedik sözlüğündeki geçen şekiller ise kelimenin imlâsının açık olmaması yüzünden nâşir Besim Atalay tarafından hem **almıla** hem de **almıla** şeklinde okunmuştur. *DLT*’teki **almıla** şeklinin yanında **almıla** okunan şekil *im > mı* metatezi sonucunda oluşmuş sayılabileceği gibi, hareketin yanlış okunmasıyla ortaya çıkan bir hayal kelime de olabilir. Bu yüzden kelime *Drevnetyurkskiy Slovar*’da sadece **almıla** maddesinde verilmiştir.

Kâşgarlı Mahmûd’un *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’ünde verilen şekiller:

- **alma** : Elma. Oğuzca. Öbür Türkler **almıla** derler. *DLT I* 130/11.

- **almıla** : alma, elma. *DLT I* 138/8.

- *atası açığ almıla yese, oğlning tişi kamar* “Babası ekşi elma yese, oğlunun dişi kamaşır”. *DLT II* 311/19.

- *atası anası açığ almıla yese, oğlu kızı tişi kamar* “Babası anası ekşi elma yese, oğlunun kızının dişi kamaşır”. *DLT III* 272/19.

DLT’te Besim Atalay tarafından okunan **almıla** şekli ilk olarak Nihal Atsız tarafından *Bozkurtlar* adlı romanında dişi cins adı olarak kullanılmıştır. Bu isimlendirme bugün yayılarak devam etmektedir.

Gerek **almıla**, gerek **almıla** şeklinin köken olarak Hint-Avrupa dillerinden Türkçeye ödünç kelime olarak girdiğini iddia edenler şu açıklamaları yapmışlardır.

Bernhard Munkacsi kelimenin Hint-Avrupa kökenli olduğunu ve Sanskrit *amlá-* ‘sauer [ekşi]’ şeklinden geldiğini söylemiştir (Munkacsi 1905: 376). 100 küsur yıl kadar önce Türkçeye bakış açısını göstermesi bakımından ilgili kısmı aynen veriyorum.

Im ersten Jahrgange dieser Zeitschrift (s. 156) wies ich in einem kurzen Artikel nach, dass sich im türkischen Wortschatze ebenso

¹¹ Sir Gerard Clauson (1972), *EDPT* 146b **almıla**; 146a-b **alma**:

Spuren einer alten sprachlichen Berührung mit indo-iranischen Dialekten vorfinden, wie sich dies in den finnisch-magyarischen Sprachen wahrnehmen lässt. Über die Frage, von welchen arischen Völkern oder Stämmen dieser sprachliche Einfluss herrührt, herrscht vorläufig tiefes Dunkel; jedoch es ist bemerkenswert, dass manche auffallenden Lautentsprechungen der Vokale in den alten arischen Lehnwörtern des Türkischen mit denen der finnisch-magyarischen Sprachen übereinstimmen. Es ist nicht unmöglich, dass dieser Umstand auf einen kausalen Zusammenhang beruht, d. h. dass der ethnische und territoriale Ursprung der sprachlichen Einflüsse in den beiden Sprachgruppen teils gemeinsam war. Um die Forschung der alten arischen Elemente im Türkischen zu fördern, stelle ich hier zusammen was mir ausser dem schon mitgeteilten Material bekannt ist, und zwar in der Reihe der verschiedenen Lautentsprechungen der Vokale.

I. Einem arischen *a* (*ä*) entspricht im Türkischen ein Hintervokal, nämlich:

a) ebenfalls *a*: türk. *alma* (mong. *alima*) «Apfel»: vgl. skr. *amlá-* “sauer”, womit TOMASCHEK (Zschr. f. öster. Gymn. 26:520) das türkische Wort mit Hinweis auch auf finn. *omena* und liv. *umâr* = mordw. *umar*, *mar* “Apfel» zusammenstellt. Die angenommene Grundbedeutung passt gut zum wilden Apfel, welche Art gewiss auch den arischen Nomadenstämmen der Urzeit früher, als der Kulturapfel, bekannt war.

Zur Metathese *lm* < *ml* vgl. kirg., kas. tat. *kulmak* (Budagov II: 92) < türk. *kumlak* “Hopfen”; osm., aderb. *armud* “Birne” < pers. *amrûd*; lebed. *torbok* < alt. *tobrok*, türk. *toprak* “Erde”; osm., aderb. *torba* < türk. *tobra* (kirg. *dobra*) “Sack” etc.

Aulis J. Joki ise kelimenin farazi bir Hint-Avrupa kökü olan **ablina*’dan Türkçeye **alınna* şeklinde geçtiğini, oradan da *-n-* > *-l-* assimilasyonu ile *alınla* şeklini aldığını düşünüyor (Joki 1964: 1-17).

Yine Hint-Avrupa kökeni **ablina*’dan türeyen **abel** kelimesine bakalım.

“**abel-** Apple. Germanic **applu-*, **apal-* in:

a. Old English *aeppe*. apple: APPLE.

b. Old Norse *apall-*, apple: DAPPLE-GRAY. [Pok. *abel-I.*]¹².

Peter Golden bu konuda şu açıklamaları yapıyor:

More interesting with respect to Turkic are Turk. **alma** “apple” = IE ***âblu/ *âb(a)lo / *aplu / *app(a)la** > Old Slav. **abluko**, Prus. **woble**, Lith. **óbu, óbalas**, Latv. **âbele**. Old Ice. **epli**, Old Eng. **aeppel**, Gall. **avallo**, Old Ir. **ubull**, Hitt. **şam(a)lu** “apple”. These derive from ***sam(a)lu** in which the **s** becomes **ş** in Hittite and disappears elsewhere. The Turkic must have been borrowed from a form ***amlu** (Gamkrelidze, Ivanov, *Indoevropcey*, II, s. 639) (Golden 1992: 30).

[Türkçe ile ilgili daha ilginç Türkçe **alma** “elma”dır = HA ***âblu/ *âb(a)lo / *aplu / *app(a)la** > Eski Slav. **abluko**, Prus. **woble**, Lit. **óbu, óbalas**, Lat. **âbele**. Eski İzl. **epli**, Eski İng. **aeppel**, Gall. **avallo**, Eski İr. **ubull**, Hitt. **şam(a)lu** “elma”. Bunlar , **s**’nin Hititçede **ş** olduğu, başka dillerde ise kaybolduğu ***sam(a)lu** biçiminden türemişlerdir. Türkçesi ***amlu** biçiminden ödünçlenmiş olmalıdır. (Gamkrelidze, Ivanov, *Indoevropcey*, II, s. 639)] (Golden 2012: 46-47).

Elma kelimesinin kökeni üzerine yapılan son çalışma Marcel Erdal’ın “Around the Turkic ‘apple’” başlıklı makalesidir (Erdal 1993: 27-36).

M. Erdal Hint-Avrupa’da ***mal-** (Greek ve Latin) ve ***abel-** (Slavic, Baltic, Germanic, Celtic, Dasian ve Thrasian) şeklinde iki yıldızlı kelime kökü zikreder. Bu köklerden **abel-n-** şeklinde türetilen kelimenin önce geniz seslerinin benzeşmesi (nazal asimilasyon) ile ***amal-n-** şeklini aldığını, sonra bu şeklin de **m ~ l** seslerinin metatez ile değişmesi ile ***alam-n-** şeklinde değiştiğini, bu son şeklin yine **n ~ l** asimilasyonu ile **alimla-** şeklinde geliştiğini ve buradan da **alimla** şeklinin doğduğunu anlatır.

M. Erdal’a göre **alimla** kelimesi Türkçeye Hint-Avrupa dillerinden Toharca üzerinden girmiştir.

Ben **elma** kelimesinin Türkçedeki eski şeklinin Hint-Avrupa kökenli bir alınç kelime olduğuna inanmıyorum.

Eski Türkçede geçen **alimla** veya **almıla** şeklinin Türkçeden Moğolcaya geçtiği tanınmış araştırmacılar tarafından söylenmektedir¹³ Moğolcada da

¹² *The Grolier International Dictionary*, II, (11. baskı, Massachusetts, 1987), s. 1505’te listelenen “Indo-European Rotts [Hint-Avrupa kökleri]” listesi.

¹³ bk. *TMEN IV* § 2127.

ikinci -l- sesinin düştüğünü ve kelimenin *alima* şeklinde kullanıldığını biliyoruz.¹⁴

Kelime Karahanlı Türkçesinden itibaren, bir başka söyleyişle Cengiz Han'dan sonra, Moğolcadan Türkçeye geçmiş, ancak Türkçede vurgusuz orta hecenin düşmesi sonucunda *alima* > *alma* şeklinde gelişmiştir.

Çuvaş lehçesinde *ulma* ~ *ulmi*, Horezm, Kıpçak, Osmanlı lehçelerinde *alma*, buna karşılık Halaç lehçesinde *alumla* şekli görülür. *Alumla* kelimesindeki *alum* bölümü *aluç* > *alıç*¹⁵ kelimesi ile de karşılaştırılabilir.

Tietze, Räsänen, Doerfer gibi Türkologlar her ne kadar *alıç* < *aluç* kelimenin kökünü Farsça *âlû* “erik” ve Türkçe +*ça* eki ile açıklamış iseler de son ses olan -*a* ünlüsünün niçin düştüğü üzerinde pek durmamışlardır.

Sonuç olarak *alma* kelimesi tıpkı *ala* > *elâ* ve *ana* > *anne* ses değişimlerinde olduğu gibi *alma* şeklinden gelişerek İstanbul Türkçesinde *elma* telâffuzunu kazanmıştır. Ancak Türkçede yarısı ince yarısı kalın veya yarısı kalın yarısı ince sıralı kelime olmayacağı için, dilimizi yeni öğrenen bir yabancı, ünlü uyumu dışında kalan *elma*, *anne*, *babür*, *dindaş*, *şışman*, *timur*, *ülküdaş* vs gibi kelimeleri Türkçedeki kökeni yabancı kelimeler sanabilir.

¹⁴ Volker Rybatzki (2006), *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente. Eine lexikalische Unturzung*, Helsinki, s. 111a.

¹⁵ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999, s. 8b **alıç** maddesi; Turhan Baytop, *Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi* “**Alıç meyvəsi** (fructus Crataegi)”, İstanbul, 1984, s. 161-162; Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 1994, s. 29, **Alıç**.

KAYNAKLAR

- Aydın, Erhan (2013), “Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler”, *Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları 2013/26, Ankara <Güz>2013, s.37-49.*
- Can, Şefik (2011), *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press.
- Erdal, Marcel (1993), “Around the Turcic ‘apple’”, *The Journal of Indo-European Studies, 21/1+2, Spring/Summer, s. 27-36.*
- Gaffiot, Félix (1934), *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, Paris.
- Golden, Peter (1992), *An Introduction to the History of the Turcic Peoples*, Wiesbaden.
- Golden, Peter B. (2012), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, İngilizceden çeviren: Osman Karatay, İstanbul.
- Joki, Aulis J. (1964), “Der wandernde Apfel”, *Studia Orientalia, 28/11, Helsinki, s. 1-17.*
- Kaçalin, Mustafa S. (2006), *Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, İstanbul.
- Munkacsi, B. (1905), “Beiträge zu den alten arischen Lehnwörtern im Türkischen”, *Keleti Szemle, 6.*
- TMEN, Doerfer, Gerhard (1963-1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden.
- Vasary, Istvan (2007), *Eski İç Asya’nın Tarihi*, İstanbul.

